

YURIDIK TERMINLARNING SEMANTIK MAYDONI (MANFAATLAR TO'QNASHUVI QARORIDAGI TERMINLAR MISOLIDA)

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i03.048>

Mahmudov Mirzobek To'rabekovich
Qo'qon DU

Annotatsiya: Qonun va manfaatlar to'qnashuvi tushunchasining semantik maydoni. Zamonaviy huquqiy jamiyatda qonun ustuvorligi, shaffoflik va adolat tamoyillari muhim o'rin egallaydi. Ushbu tamoyillarni ta'minlashda "manfaatlar to'qnashuvi" tushunchasi alohida ahamiyat kasb etadi. Manfaatlar to'qnashuvi nafaqat huquqiy, balki ijtimoiy, axloqiy va semantik jihatdan ham murakkab hodisa hisoblanadi. Ayniqsa davlat organlari faoliyati, davlat xaridlari, jinoiy ishlar va yuridik hamda jismoniy shaxslar munosabatlarida bu tushuncha keng qo'llaniladi.

Kalit so'zlar: manfaat, shaffoflik, mansabdor shaxs, jinoiy javobgarlik

SEMANTIC FIELD OF LEGAL TERMS (ON THE EXAMPLE OF TERMS IN THE CONFLICT OF INTEREST DECISION)

Mahmudov Mirzobek Torabekovich
Kokan SU

Abstract: The semantic field of the concept of law and conflict of interest. In a modern legal society, the principles of the rule of law, transparency and justice play an important role. The concept of "conflict of interest" is of particular importance in ensuring these principles. Conflict of interest is a complex phenomenon not only in legal terms, but also in social, moral and semantic terms. This concept is widely used, especially in the activities of state bodies, public procurement, criminal cases and relations between legal entities and individuals.

Keywords: interest, transparency, official, criminal liability

So'nggi yillarda huquqiy matnlarni faqat yuridik emas, balki lingvistik va semantik jihatdan tahlil qilish masalasi dolzarb ilmiy yo'nalish sifatida shakllanmoqda. Qonun hujjatlari jamiyatdagi huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy vosita bo'lib, ularning tili va terminologik tizimi huquqiy tafakkur darajasini belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasining "Manfaatlar to'qnashuvi to'g'risida"gi Qonuni korrupsiyaning oldini olishga qaratilgan muhim normativ-huquqiy hujjat bo'lib, unda

qo'llangan terminlar o'zaro uzviy bog'langan, yaxlit semantik tizimni tashkil etadi. Ushbu terminlarni semantik maydon nazariyasi asosida tahlil qilish ularning ichki mazmuniy munosabatlarini ochib berish imkonini beradi. Huquqiy terminologiyada semantik maydon nazariyasi ayniqsa muhimdir, chunki huquqiy tushunchalar o'zaro qat'iy mantiqiy munosabatlar asosida shakllanadi va normativ tizimni vujudga keltiradi.

Semantik maydon uchun barcha maydon birliklarini birlashtiruvchi umumiy (integratsion) semantik belgining mavjudligi postulatsiya qilinadi, u odatda umumlashtirilgan ma'noga ega leksema (arxileksema) bilan ifodalanadi.(1.B-30)

Semantik maydon elementlarning tushunchaviy bir xilligi bilan tavsiflanadi, shuning uchun uning birliklari odatda ko'p ma'noli so'zlarning leksik-semantik variantlari va bir ma'noli so'zlardir. Tushunchaviy jihatdan bir xil bo'lmagan so'zning LSVlari turli semantik maydonlarga taqsimlanadi Semantik maydonni tartiblangan nomlar to'plami sifatida tashkil etishda uning birliklarining gipero-giponimik (turu-naviy) munosabatlari asos bo'ladi: bir xil, nomuvofiqlik xususiyatiga ega (ya'ni naviy tushunchalarga mos keladigan) birliklar sifatidagi giponimlar sinfi (turi tushunchasi bilan bog'liq va giperonim bilan belgilanadigan) ga uning elementlari sifatida kiritiladi. Gipero-giponimik munosabatlar semantik maydonni yuqoridan pastga va pastdan yuqoriga strukturalaydi, bunda giponim va giperonim tushunchalari nisbiydir: masalan, jamoat birlashmasi leksik birligi jamoat tashkiloti, harakat, fond va boshqalar giponimlariga nisbatan giperonim sifatida chiqishi bilan bir vaqtda o'z navbatida ierarxik jihatdan yuqoriroq bo'lgan yuridik shaxs va hokazo nomiga nisbatan giponim sifatida ko'rib chiqilishi mumkin. Ma'nosi jihatdan bir xil birliklar ketma-ket leksik-semantik guruhlariga yoki elementar mikromaydonlarga (bir turdagi so'zlarning nisbatan yopiq qatorlari), kichik sinflar, sinflar, sinflar sinflari, semantik makrosferalar va hokazolarga birlashadi, o'zaro bog'langan semantik maydonlarning murakkab ko'p o'lchovli ierarxik tizimini hosil qiladi, ularning chegaralari nisbiy bo'lib, ko'pincha ma'lum tadqiqot vazifasi yoki yondashuvi bilan belgilanadi.(2.B-28)

Dastlabki birlikning tabiatiga qarab, semantik maydonning asosida yotuvchi va uning elementlarining semantik va so'z yasalihi derivatsiyasini belgilovchi (semantik sinflar birliklarining ma'nosining xarakteri, semantik maydonning dastlabki leksemadan tarqalishi yo'nalishlari, uning nutq qismlari tarkibi va boshqalar) bo'yicha semantik maydonlarning kategoriyal turi ajratiladi: jarayonli (qiyoslang: *uzatish* - 'o'tkazish' fe'li bilan dominant), predmetli (qiyoslang: *transport vositalari* - ot bilan), belgili (qiyoslang: *go'zallik* - sifat bilan) va boshqalar. Semantik maydonlarning tipologiyasini hisobga olish har biri uchun determinanta - semantik maydon birliklarining tarkibini va ularning semantikasining kategoriyal xarakterini belgilovchi asosiy xususiyatni aniqlashga imkon beradi: ba'zilarida fe'llar dominant

bo'ladi ('o'tkazish': *(uzat)bermoq, topshirmoq, sotmoq* va h.k.; boshqa a'zolar hosila, ikkilamchi, periferiyadir: *uzatish, sotuvchi, savdo* va boshqalar), ikkinchilarda - otlar ('transport vositalari': avtomobil, *mototsikl, kemalar* va h.k.; qiyoslang: *avtomobil, daryo motor* va boshqalar), uchinchilarda - sifatlar ('go'zallik': *chiroyli, ajoyib, jozibali* va h.k.; qiyoslang: *go'zallik, nafosat, tanlov* va boshqalar) va hokazo.

Semantik maydonlar tuzilishida yadro (leksik birlik yoki bir nechta birliklar, semantik jihatdan eng oddiy va semantik maydonning umumiy ma'nosini «sof» shaklda o'z ichiga olgan), markaz (yadroni «o'rab» turuvchi «qatlamlar» - semantik jihatdan murakkabroq ma'noga ega ixtisoslashtirilgan sinf birliklari yadrosi: *(uzat)bermoq - sovg'a qilmoq, taqdim etmoq, hadya qilmoq* va h.k. ('sovg'a qilish'), *sotmoq, sotmoq, bo'shatmoq* va h.k. ('sotish'), *xabar bermoq (radio orqali), eshittirish qilmoq, telegramma yubormoq* va h.k. ('aloqa kanallari orqali axborot berish') va boshqalar) va periferiya (o'zining dastlabki ma'nolari bilan qo'shni semantik maydonlarga kiruvchi va berilgan maydonning semantikasini o'ziga xos kontekstual sharoitlarda amalga oshiradigan ikkilamchi nomlar) ajratiladi.

Shunday qilib, tadqiq qilingan materialda sakkizta semantik maydon ajratilgan bo'lib, ular tadqiq qilingan qonunda ifodalangan asosiy tushunchalar atrofida guruhlangan: *hokimiyat, tadbirkorlik, jamoat birlashmasi, shaxslar, huquqiy munosabat, hujjat, harakat*. Ushbu maydonlarning elementlarini qonun matnida ham, boshqa normativ hujjatlarda ham qo'llaniladigan terminlar, shuningdek, o'zbek tilining umumiy qo'llaniladigan so'zlari tashkil qiladi.

Haqiqiy semantik maydonlardan tashqari «morfosemantik maydonlar» ni ajratish mumkin bo'lib, ularning elementlari (so'zlari) uchun semantik yaqinlikdan tashqari umumiy affiks yoki asosning mavjudligi xosdir, ammo, bu ushbu tadqiqot doirasida ko'rib chiqilmagan.(3.B-36)

Shuningdek, «assotsiativ maydonlar»ni ajratish mumkin bo'lib, ular psixolingvistika va psixologiya doirasida o'rganiladi, ular uchun so'z-stimul atrofida ma'lum guruh so'z-assotsiatlarning birlashishi xosdir; bu so'zlar turli axborot beruvchilarda o'zgaruvchan tarkibga ega bo'lsa-da, sezilarli darajadagi umumlashganlik (bir xillik)ni namoyon etadi. Bir assotsiativ maydonning so'zlari ko'pincha semantik yaqinlik, semantik vazifaning umumlashganligi bilan birlashtirilgan gaplarning tuzilish modellari to'plami bilan tavsiflanadi.

Semantik jihatdan "manfaatlar to'qnashuvi" tushunchasi bir necha asosiy ma'no maydonlarini o'z ichiga oladi. Birinchidan, "manfaat" so'zi iqtisodiy, shaxsiy va ijtimoiy foydani anglatadi. Ikkinchidan, "to'qnashuv" komponenti qarama-qarshilik, mos kelmaslik va ziddiyat ma'nolarini ifodalaydi. Ushbu ikki tushunchaning birikishi huquqiy, axloqiy va ijtimoiy muammolarni ifodalovchi kompleks termini hosil qiladi. "Manfaat" termini va uning etimologiyasi

“Manfaat” termini arab tilidagi manfa’a (فائدة) soʻzidan kelib chiqqan boʻlib, “foйда”, “naf”, “yutuq” maʼnolarini anglatadi. Oʻzbek tilida bu termin shaxs yoki guruhning moddiy yoki nomoddiy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan intilishlarini ifodalaydi.

Manfaatlar toʻqnashuvi kontekstida “manfaat” tushunchasi shaxsning shaxsiy, oilaviy, moliyaviy yoki boshqa manfaatlari bilan uning xizmat vazifalari oʻrtasidagi ziddiyatni anglatadi. Arab tilidan kirib kelgan ushbu termin oʻzbek yuridik tilida markaziy semantik birliklardan biri hisoblanadi.

“Toʻqnashuv” va “ziddiyat” terminlari

“Toʻqnashuv” sof turkiy kelib chiqishga ega boʻlib, “qarama-qarshi kelish”, “mos kelmaslik” maʼnolarini bildiradi. Ushbu termin manfaat tushunchasi bilan birikib, murakkab yuridik termin - “manfaatlar toʻqnashuvi”ni hosil qiladi.

“Ziddiyat” termini esa arab tilidagi zidd (qarama-qarshilik) soʻzidan kelib chiqqan. Huquqiy matnlarda “ziddiyat” koʻproq abstrakt va nazariy holatni ifodalasa, “toʻqnashuv” real huquqiy vaziyatni anglatadi. Bu ikki termin bir semantik maydon doirasida qoʻllanilib, bir-birini toʻldiradi.

“Vakolat” va “mansab” terminlari

“Vakolat” arab tilidagi wikāla soʻzidan kelib chiqqan boʻlib, “ishonib topshirilgan huquq” maʼnosini anglatadi. Manfaatlar toʻqnashuvi koʻpincha aynan vakolatni amalga oshirish jarayonida yuzaga keladi.

“Mansab” termini ham arab tilidan oʻzlashgan boʻlib, lavozim, maqom maʼnolarini bildiradi. Mansabdor shaxslarning shaxsiy manfaatlari bilan ularning xizmat vakolatlari oʻrtasidagi ziddiyat manfaatlar toʻqnashuvining asosiy manbalaridan biridir.(B.4.57)

Oʻzbekiston Respublikasining “Manfaatlar toʻqnashuvi toʻgʻrisida”gi Qonuni matnida qoʻllangan huquqiy terminlar yagona va izchil semantik maydonni tashkil etadi. Ushbu maydonning yadrosida asosiy huquqiy tushunchalar joylashgan boʻlib, periferik terminlar ularni toʻldiradi, aniqlashtiradi va amaliy mexanizmga aylantiradi. Semantik maydon nazariyasi asosida olib borilgan tahlil huquqiy terminlarning tasodifiy emas, balki qatʼiy tizim asosida tanlanganini koʻrsatadi. Bu esa qonun matnining aniqligi, barqarorligi va huquqiy samaradorligini taʼminlaydi.

Foydalanilagan adabiyotlar

1. Gʻulomova G. Y. Oʻzbek yuridik terminologiyasining istiqlool davri taraqqiyoti: Filol. fan. nom....diss. avtoref. -Toshkent, 2005. - B.19
2. Губаева Т. В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности. - М., 2004. - 160 с.
3. Гуськова Т.И., Зиборова Г.М. Трудности перевода общественно-политического текста с английского языка на русский. - М., 2000. - 228 с.

4. Ляпина Н.П. Интерлингвальные терминологические связи (на материале романских заимствований в английской юридической терминологии).// Слово в словаре и в тексте /Под ред. Ю.И.Сусловой. - М.: Изд-воМГУ, 1991.